

AHMED-İ DÂİ'NİN CÂMASBNÂME TERCÜMESİ VE DİLİ

Dr. Kâzım KÖKTEKİN*

XIV. yüzyılın sonu ve XV. Yüzyılın başlarında yaşamış olan Ahmed-i Dâi, yaşadığı dönemin ve Eski Anadolu Türkçesi'nin en önde gelen temsilcilerinden biridir. Türk edebiyatı ve özellikle Türk dili açısından çok değerli eserler yazan ve bazı Farsça ve Arapça eserleri Türkçe'ye tercüme den Dâi'nin doğum yeri olarak kaynaklarda Germiyan gösterilse de¹, onun Germiyan Beyi I. Yakub adına kaleme aldığı 'Tabirname Tercümesi' dışında, öteki eserlerinin hiçbirinde Germiyan Sarayı ile ilişkisi olmadığı görülmektedir.²

Ahmed-i Dâi'nin manzum ve mensur olmak üzere on dört eser kaleme almıştır. Bunlar: Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys es Semerkandî (Türkçe'ye çeviri), Miftahü'l-Cenne (Türkçe'ye çeviri), Tercüme-i Kitâbü't-Tabirname (Türkçe'ye çeviri), Tercüme-i Eşkâl-i Nâsir-i Tûsî (Türkçe'ye çeviri), Teressül (Türkçe), Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliyâ (Türkçe'ye çeviri), Tercüme-i Tıbb-ı Nebevî (Türkçe'ye çeviri), Vesiletü'l-Mülûk fî Ehli's-Sülûk (Türkçe'ye çeviri), Divan (Farsça), Ukûdü'l-Cevâhir (Arapça -Farsça manzum sözlük), Câmasbnâme (Türkçe'ye çeviri), Divan (Türkçe), Vasîyyet-i Nûşirevân (Türkçe'ye çeviri) ve Çengnâme (Türkçe)'dir.

Ahmed-i Dâi, büyük bir bölümü tercüme de olsa yazdığı ve tercüme ettiği bu kadar eserle Türk dili ve edebiyatına çok büyük katkılarda bulunmuş ve yaşadığı devrin Türkçesini büyük bir ustalıklarla kullanmıştır. Türkçenin gelişmesiyle ve yayılmasıyla ilgili olarak adeta bir misyonerlik görevi üstlenmiştir. Dâi yaşadığı dönemin dilini, Türkçesini eserlerinde aksettirmiştir.

Câmasbnâmelerin asıl kaynağı Fars edebiyatıdır. Farsça ilk Câmasbnâme "Keyâniler'den Şah Güştasb'ın kâinat ve yaradılışla ilgili sorularına, İran mitolojisinde verdiği cevaplardan oluşan, Pehlevice yazılmış yaklaşık 500 beyitlik bir risaledir."³ Fars edebiyatında bir başka Câmasbnâme yazarı Nasîrüddin-i Tûsî'dir.

* Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğrt. Üyesi.

¹ Prof. Dr. İsmail Hikmet Ertaylan, Ahmed-i Dâi Hayatı ve Eserleri, İst. 1952, s.4.

² Prof. Dr. Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, İst. 1995, s.199.

³ Mustafa Erkan, "Câmasbnâme", DİA, c.7, s.43.

Türkçede ilk Câmasbnâme yazarı olarak bilinen Ahmed-i Dâî, Tûsî'nin 30 beyitlik eserini genişleterek Türkçe'ye çevirmiştir. Eser konu itibariyle Danyal peygamberin oğlu, bütün sırları bilen Câmasb hakkındadır. Ahmed-i Dâî'nin 73 beyit tutan Câmasbnâme Tercümesi'ni, Prof. Dr. İsmail Hikmet Ertaylan tıpkıbasım olarak yayınlamıştır.⁴ Bu yayımla ilgili olarak Büyük Türk Klasikleri'nde " İki de eksik olan iki nüsha Raif Yelkenci yazmaları arasında Miftahü'l-Cenne ve Sirâcü'l-kulûb içinde bulunmaktadır. Ertaylan tarafından yayımlanan Câmasbnâme Tercümesi'nin ilk 23 beyti Miftâhü'l-Cenne'den, geri kalan kısmı da Sirâcü'l-kulûb'dan alınmıştır. Diğer bir nüsha da Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer ktp. 4028 numarada kayıtlıdır" şeklinde bilgi vardır.⁵

Ahmad-i Dâî eserini Nasirüddîn-i Tûsî'nin yazdığı vezinle (feülün feülün feülün feül) yazmıştır. Eserde zaman zaman vezin bozuklukları göze çarpmaktadır. Câmasbnâme Tercümesi'nin aruz ve hece karışımı bir ölçüyle yazıldığını söylemek yanlış olmaz. Bilindiği gibi eserin yazıldığı dönem bir geçiş dönemidir. Bundan dolayı aruzun uygulanmasında, zaman zaman bir çok problem ortaya çıkmaktadır.

Türkçedeki en önemli Câmasbnâme çevirisi ise XV. yüzyıl şairlerinden Musa Abdî'ye aittir. Musa Abdî'nin eseri de büyük bir ihtimalle Farsça'dan Türkçe'ye tercümedir. Mustafa Erkan, Musa Abdî'nin Câmasbnâmesiyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "A b d î Câmasbnâmeyi Bandırma'nın Aydıncık kasabasında, bir yılda kaleme almış ve 833'te (1429-30) tamamlamıştır. 512 beyitten meydana gelen mesnevi 'fâilâtün, fâilâtün, fâilün' kalıbıyla yazılmıştır. Eserde ayrıca aruzun değişik kalıplarıyla yazılmış seksen sekiz beyit tutarında on dört gazel vardır..."⁶ Musa Abdî'nin Câmasbnâmesi üzerine Şerif Ali Bozkaplan bir doktora tezi hazırlamıştır.⁷

Türk edebiyatından A. Dâî ve M. Abdî'nin Câmasbnâmesinden başka, bu eserlerden yararlanılarak yazılmış mensur Câmasbnâmeler de vardır.

Biz bu yazımızda, İsmail Hikmet Ertaylan'ın yayını (Ahmed-i Dâî Hayatı ve Eserleri, İst. 1952. s.145-154) dikkate alarak Ahmed-i Dâî'nin Câmasbnâme Tercümesi'nin yazılış özelliklerini, transkripsiyonlu metnini ve indeksini vermeye çalıştık.

⁴ Prof. Dr. İsmail Hikmet Ertaylan, Ahmed-i Dâî Hayatı ve Eserleri, İst. 1952.

⁵ Büyük Türk Klasikleri, c. 2, s. 110, İst. 1985.

⁶ Mustafa Erkan, a. g. m. s. 44.

⁷ Şerif Ali Bozkaplan, Câmasbnâme, Dil Özellikleri -Kısmî Transkripsiyon- Söz Dizini (doktora tezi) Malatya 1989.

حَكِيمَانِ ḥakīmān 1, مِيرَانِ mīrān 37, دَانَا dānā 1, نِظَامِي nīzāmī
 39, هَزَارَانِ hezārān 2, حَوَارِجِ ḥavāric 42, مَعَانِي meʿānī 2,
 رَوَافِضِ revāfiẓ 42, مِيرَانِ mīrān 48, رَوَانَ revān 63, رَحْمَتُ rāḥmet
 3, جَمَالِ cemāl 64, حَرْبِ ḥarb 5...

Bilhassa â ünlüsünün yazılışında farklılıkların görüldüğü açıktır. Aynı kelime bazen ا (elif) ile (مِيرَانِ) , bazen de آ (elif üstün med) ile (مِيرَانِ) yazılmaktadır.

Türkçe sonu a ünlüsü ile biten yalın bir kelime metinde geçmemiştir.

B- e Ünlüsünün Yazılışı:

Türkçe kelimelerde e ünlüsünün üç şekilde yazıldığı tesbit edilmiştir. Bu yazılışların bir kısmında veznin rolü olmuştur. Metinde, e ünlüsü Türkçe kelime başında ا (üstünlü elif) ile, ortasında ء (üstün) ile ve bir yerde آ (elif üstü üstün ve med) ile , sonunda ise ya ه (güzel he) ya da آ (üstünlü elif) ile yazılmıştır.

Başta: اَلِنْدَه elinde 5, اَر er 7, اَوِيْنَه evine 17

Ortada: تَنْلِرِنْدَه tenlerinde 16, چَرِي چeri 18, دُكَالِسِي dükelisi 42

Sonda: كِمْسِنَه kimsene 8, نَا ne 10, بِلَا bile 43

Arapça ve Farsça kelimelerde e ünlüsünün yazılışı Türkçe kelimelerdeki e ünlüsünün yazılışından farklı değildir. Sadece yukarıda örneğini verdiğimiz دُكَالِسِي kelimesinde e ünlüsünün farklı bir imlasi vardır.

اَسِيْر esir 23, جُمْلَه cümle 5, 9, اَوَلِي evveli 33, يِگَانَه yigāne 10,

اَمْن emn 43, زَمَانَه zamāne 11, دَوْلَت devlet 40, فِئْتَه fitne 15,

هَلَاك helāk 42, مِيَاْنَه miyāne 19

C- /i Ünlülerinin Yazılışı:

Bilindiği gibi ı ve i ünlüleri, Arap harfleriyle Türkçe kelimelerin yazılışında herhangi bir farklılık göstermezler. Ancak Arapça va Farsça kelimelerde, ister kelime başında ve ortasında, isterse kelime sonunda olsun bir uzunluk durumu varsa ي (ye) ile yazılırlar. Bu ünlüler Türkçe kelimelerde sonda bulunduğu istisnasız ي (ye) ile yazılırken, kelime

başında ve ortasında = (esre) ا (esreli elif) ve ای (elif ye) ile yazılır. Örnekler aşağıda verilmiştir.

Türkçe kelimelerde:

Başta: Başta: اِشْبُو işbu 14, اَيْدِه ide 15, اِشِي işi 16, اِكْسِيْدَه ikisi de 17

Ortada: اِچْه çıka 18, بِيْر bir 20, اِكْسِيْدَه ikisi de 17, دُزِيْلَه düzile 40

Sonda: اِيْدِي yidi 4, 10, دَاْخِي dahı 4, اِچْرِي çeri 7, 18, اَلْتِي altı 7

Arapça ve Farsça kelimelerde:

Başta: اِيْرَان irān 9, اِي ī 12, اِيْرَاق irāk 31

Ortada: سِيْپَاه sipāh 15, شَرِيْف şerif 33, فِئْتَنَه fitne 15

Sonda: وِلِي veli 19, نَبِي nebī 68, مَعَانِي me'ānī 2

Ç- o/ö Ünlülerinin Yazılışı:

o/ö ünlüleri birden fazla heceli Türkçe kelimelerin sonunda yer almayacağından, bu ünlülere rastlanmamıştır. o/ö ünlüleri Türkçe kelime başında ا (ötreli elif) ve او (elif vav) şeklinde yazılırken, ortada ya ا (ötre) ya da و (ötreli vav) ile yazılmıştır. Metinde, Arapça ve Farsça kelimelerin sadece ortasında o/ö ünlüleri olanına rastlanmıştır. Bu kelimelerde bulunan o/ö ünlüleri ya ا (ötre) ya و (ötreli vav) ya da و ا biçiminde yazılmıştır. Örnekler aşağıda verilmiştir.

Türkçe kelimelerde:

Başta: اُوْكُوش öküş 7, اُولَا ola 16, اُوْق ok 20, اُتُوْز otuz 65,

اُولارُũ 1

Ortada: اُتُوْطُولُو toptolu 43, اُچْچَه çöpçe 49, اُيُنْ koyun 56,

اُسُوْزَلَرُ sözler 72, اُدْنَا döne 72

Sonda: rastlanmadı.

Arapça ve Farsça kelimelerde:

Başta: rastlanmadı.

Ortada: اُدُوْسْتَلُوْغِلَا dostluğıla 38, اُحُوْاجَه hoca 67, اُنْقَصَانْ noqşān

8

Sonda: rastlanmadı.

D- u/ü Ünlülerinin Yazılışı:

u/ü ünlüleri, Türkçe kelimelerin başında ا (ötreli elif) ve اُو (elif vav ötre), ortasında ا (ötre), sonunda ise و (ötreli vav) ile yazılmaktadır.

Arapça ve Farsça kelimelerde kısa u/ü ünlüleri ُ (ötre), uzun û ünlüsü و (ötreli vav) ile yazılmaktadır. Örnekleri aşağıda verilmiştir.

Türkçe kelimelerde:

Başta: اَوْشُ uş 71, اَوْچُنْجِي üçüncü 33, اَوْچُونَا uçuna 13

Ortada: دُزِيلَه düzile 40, يَزُ yüz 37

Sonda: اَيُو eyü 52, اِنْجُو incü 66, قَمُو kamu 13

Arapça ve Farsça kelimelerde:

Başta: اُمِيد ümîd 39.

Ortada: مَلُوكْ mülük 36, شُورَه şüre 62, كُرُزْ kürz 20

Sonda: چُؤ çü 50

2- Ünsüzlerin Yazılışları

Teşekkül noktaları açısından birbirine yakın olan, aşağı yukarı aynı özellikleri gösteren b-p, c-ç, d-t gibi ünsüzlerin benzer işaretlerle karşılandığı bilinmektedir.

A- b-p Ünsüzlerinin Yazılışı:

b ünsüzü her zaman ب (be) ile yazılırken; p ünsüzünün bazen ب (be) bazen de پ (pe) işareti ile yazıldığı görülmektedir. Bu durum Câmasbnâme Tercümesi'nde epeyce karışıklık göstermektedir.

حَالِپْ çalap 3, قَپَا kıpa 5, 6, پَسْ pes 7, بَسْ pes 12, هَبْ hep 21, چُپْ çe 49, پَاک pāk 52...

B- c/ç Ünsüzlerinin Yazılışı:

c ünsüzü metinde ج (cim) ile karşılaşılır. Ancak ç ünsüzünün hem ج (cim) hem de چ (çim) ile yazıldığı görülür.

حَالِپْ çalap 3, چَرِي çeri 7, چَرِي çeri 18, چِکَا çıka 8, اِجُونَا uçuna 13, خُرُوجْ hüruc 15, يِنْکَاچْ yengeç 17, قِلیچْ kılıç 20, نِجَاکَرْ niceler 23, اَوْچُنْجِي üçüncü 33, چُؤ çü 50...

C- d/t Ünsüzlerinin Yazılışı:

Özellikle kalın ünlülü Türkçe kelime başında t ünsüzü ط (tı) ile karşılaşılır. Sözcük başı ve ortasında d ünsüzü د (dal) ile yazılır. طَاغْ

tağ 13, طُورَاچِقْ turaçık 27, طُپْرَاغِي toprağı 28, طُولَا tola 28, دُتَا duta 21, قُردِلا kırdıla...

CĀMASB-NĀME TERCÜMESİ

- Buyurdi hākīmān-ı dānā-yı dīn
Olaruñ cānına hezārān āferīn
- Çü aḥkām ʿilminde söz düzdiler
Meʿānī içinde güher dizdiler
- Kaçan seyyidü'l-mürselin hicreti
Kim oldur cihāna çalab rahmeti
- Yidi yüz daḥı seksen yıl ola
Cihān ḥalkınuñ ḥāli tebdil ola
- 5 Ḥorāsān elinde kopa fitneler
Ola ḥarb u cenk ṭola [hem] şūr u şar
- Buḥārā elinden kopa bir ḥurūş
Şanasın kim ʿālem ider cümle cūş
- Gele bir çeri pes öküş mu'teber
ʿAdedā ola altı kez yüz biñ er
- Çıka bir kimesne ki fettān ola
Adı mur vucūdında noḡşān ola
- Eli ve ayağı ola bī-nizām
Duta cümle īrān elini tamām
- 10 Yidi yüz yıl olsa vü seksen yidi
Ḥākīm-i yigāne işit ne didi
- Kazā-yı zamāne dige-gün ola
Anuñ ḡuşşasından ciger ḥūn ola
- Ola bir kıran pes mehīb ü ʿazīm
Anuñ heybetinden ī merd-i ḥākīm
- Ḳamu ditreye taḡ u şahrā deñiz
Anı kim görse uçuna beñiz
- Rebīʿ evvel ayında işbu kıran
Ola fitneyile ṭola hep cihān

- 15 Hürüc ide anda sipâh-ı firenk
 ‘Arabda ola fitne vü harb u cenk

 Ola âh u efğân tataruñ işi
 Kâmu görmeye tenlerinde başı

 Çü merrîh ü keyvân muķarin ola
 İkişi de yengeç evine gele

 Çıka rûm u tûrân elinden çeri
 Olardan ola halk işi serseri

 Cihân halkı hâli miyâne ola
 Velî bir cemâ‘at nişâne ola
- 20 Ola bir cemâ‘at işi pes harâb
 Kılıç ok yayıla gürz ü çomak

 Ne maşriķ ne mağrib duta hep çeri
 Basa cümle yiryüzün at ayağı

 Ola milk-i irân u tûrân harâb
 Ne maşriķ ne mağrib ne huşk [u] ne âb

 Ola cenk ü gâret figân u nefir
 Ganîmet ilede niceler esîr

 Çü şirâz ü kirmân ilinden yaña
 Çıka bir çeri kim ‘aded yok aña
- 25 Beg ü pâdişâhlar anıklarınuñ
 Ola hâli müşkil kâmu varınuñ

 Ola şehr-i murdîn ü müşil harâb
 Ola halkınuñ hâli küllî yebâb

 Gide begleruñ ferr ü heybetleri
 Ola tağ başında turacaķ yiri

 Hicâzıla yesrib yemen toprağı
 Tola fitneyile çeri vü yağı

 ‘Alemdâr olan kişileruñ hemân
 Ola işlerinde vebâl ü ziyân

- 30 Velî tağ başında oturanlaruñ
Miyâne ola işleri anlaruñ
‘İrāk illerinde tahıl kız ola
Müsülmānlık işi düzensüz ola
Yidi iklīmūñ hālını birbirin
İşit şerh ideyim saña birbirin
Ola evveli vü ikinci za‘îf
Velîkin üçünci ola pes şerîf
Çü dördünci iklīm hāli eyü
Olursa anuñ ehline ne kayu
- 35 Bişinciden altıncısı yeñgirek
Olursa yidinci yig ola gerek
Velîkin mülük-ı selātin-i dehr
Harāb ide fi’l-cehd.....şehir
Çü mîrān evine vara müşterî
Duta hoşlğa yüz cihān aḡteri
Gele müşterî çünki nāzır ola
Zahıl birle merrîha dostluğıla
Ümîd eyledür kim gide ters ü bîm
Cihānuñ nizāmı ola müstaḡîm
- 40 Düzile cihān işi duta nizām
Ola āl ü yāsına devlet tamām
Vera‘ zühdile hep niyāz ideler
‘Amel ‘ilmile cümle nāz ideler
Ḥavāric kırıla dükelisi pāk
Revāfiz olalar ḡamusı helāk
Cihān toḡtolu emn ü rāḡat ola
Tena‘um ḡılalar ferāḡat bile
Velî diüle cāmās özi ne didi
Kim ol devr içinde n’olur bil didi

- 45 N'olaydı dimişdür o hikmet eri
Ben ol devr içinde olaydum diri
Mu'allak hevâ üzre zenbîlile
Nitekim turur şem' [u] kandîlile
Naẓārā kılaydum yidi iklîme
Göreydüm ne hâlet olursa kime
Ola devr çün devr-i peygamberî
Çü mîzân evine vara müşterî
Cihân hem mübeddel ola ba'dazân
Kimseneye olmaya çöpce ziyân
- 50 Cihân ola hurrem çü huld-ı na'îm
Çü fazl u 'inâyet kıla ol rahîm
Resûlün şuyundan çıka bir kişi
Ola 'adl ü dâdile ihsân işi
Ola pâk aşlı eyü sireti
Sa'âdetde kâmil yigin devleti
Mülük u selâfîn katında anuñ
Koya yüz yire hâzretinde anuñ
Ola 'ahdi tâze özi nevcüvân
Kıla 'adl birle cihânı ebedân
- 55 Cihân 'adl ü dâdile âbâd ola
Gide guşşalar halk dilşâd ola
Koyun kurdıla yüriye şu içe
Toğanıla keklik berâber uça
Çü târih-i hicret sekiz yüz ola
Yağındur zamâne ki mehdî gele
Ola rümile hind ü maçin [ü] çin
Kamu şer' ü islâm âyin-i dîn
Otura becâyiller ol serfirâz
Kıla mescidi âbâd bâng-i namâz

- 60 ‘Aceb yok resül aklı olsa yakîn
Ki cāmās ayıtdı ola merd-i dîn

Kıla dîn-i islâma ol nuşreti
Müsülmânlık andan duta kuvveti

Cihân tâze hürrem ola çün çemen
Nite şüre yirde bite yâsemen

Didi şöyle cāmās-ı rüşen revân
Kim ol bildidi cümle râz-ı nihân

Çü da‘vet ide şâh-ı şâhib-cemâl
Ola geçmiş ol günde vaqt-i zevâl
- 65 Hezārân dūrüd ü hezārân selâm
Nebî ravzasına ‘aleyhi’s-selâm

Bu kaç beyt ahkâm içinde ki var
Ki herbiri bir incüdür şâhvâr

Budur ol ki cāmās-ı rüşen zamîr
Buyurdu vü nazm itdi hocâ naşîr

Nebî hicretinden ‘aleyhi’s-selâm
Yidi yüz dağı yitmiş üç yıl tamâm

Sekiz yüz üçe dek ki bir devr olur
Çü bir devr otuz yılda bir kez gelür
- 70 Obir devr içinde olursa ne kim
Buyurmuş şâmusın umardı hâkîm

Anı kıldum uş türkiye tercüme
Ziyâde sözi sürmedüm hârcuma

Bu sözler nice kim döne rûzigâr
Ola ahmed-i dâ‘iden yâdigâr

Hezārân dūrüd ü hezārân selâm
Nebî ravzasına ‘aleyhi’s-selâm

âb	su	‘a. 35
	â. 22	
âbâd kıl-	zenginleştirmek, bayındır hale getirmek	anık mevcut, hazır
	â. -a 59	a. +larinuñ 25
âbâd ol-	zenginleşmek	‘arab Arap, Arap ülkesi
	â.-a 55	‘a. +da 15
‘aceb	acaba	aşl asıl, kök
	‘a. 60	a. +ı 52, 60
ad	ad, isim	at at
	a. +ı 8	a. 21
‘aded	adet, sayı	ay ay, yılın on iki bölümünden herbiri
	‘a. 24	a+ ında 14
‘adedâ	bayağı, basbayağı	ayak ayak
	‘a. 7	a. +ı 9, 21
‘adl	adalet, doğruluk	ayıt- söylemek, demek
	‘a. ü dâdile 51	a. -dı 60
âferîn	beğenme, alkış	âyin tören, merasim
	â. 1	â. -i dîn 58
âh u efgân ol-	ağlayıp sızlamak	‘azîm büyük, ulu
	â. -a 16	‘a. 12
‘ahd	yemin	ba‘dazân<ba‘dezîn bundan böyle, bundan sonra
	‘a. +ı 54	b. 49
aḥkām	hükümler, kararlar	bāng ses, seda
	a. 2, 66	b. -i namāz 59
aḥmed-i dāi	Ahmed-i Dâi, bu eserin müellifi	bas- basmak
	a. +den 72	b. -a 21
aḥter	yıldız	baş baş, kafa; tepe, üst kısım
	a.+ı 37	b. +ı 16
âl	aile, evlat	b. +ında 27, 30
	â. ü yāsına 40	becâyil gururlu kimseler ?
‘âlem	alem, dünya	b. +ter 59
	‘â. 6	beg bey
‘alemdâr ol-	önder olmak	b. 25
	‘â. -an 29	b. +lerün 27
‘aleyhi’s-selām	selam onun üzerine olsun	ben ben, kişi zamiri
	‘â. 73	b. 45
altı	altı	beñiz beniz, yüz
	a. 7	b. 3
altıncı	altıncı	berāber beraber, birlikte
	a. +sı, 3	b. 56
‘amel	amel, iş	beyt beyit
		b. 66

bīm	korku, tehlike b. 39	c. 4, 14, 19, 43, 49, 50, 62 c. +a 3
bil-	bilmek, öğrenmek b. -ø 44 b. -didi 63	c. +ı 54 c. +nuñ 39
bile	bile, beraber b. 43	cüş it- coşmak c. -er 6
bī-nizām ol-	nizamsız olmak b. -a 9	cümle cümle, herkes, hep c. 6, 21, 41, 63
biñ	bin (1000) b. 7	çalab Tanrı, Allah ç. 3
bir	bir b. 8, 20, 51, 66	çemen çimen ç. 62
birbiri	birbiri b. +n 32	çeri asker, ordu ç. 7
birle	beraber, bile b. 38, 54	çık- çıkmak ç. -a 8, 18, 51
bişinci	beşinci b. +den 35	çin Çin ç. 57
bit-	bitmek, büyümek b. -e 62	çomak çomak, değnek ç. 20
bu	bu (işaret sıfatı) b. 66, 72	çöp çöp ç. +ce 49
bu	bu (işaret zamiri) b. +dur 67	çü çünkü, nice ç. 2, 17, 24, 34, 37, 57, 64
buḥārā	Buhara şehri b. 6	çün çünkü, nasıl ç. 48, 62
buyur-	buyurmak, söylemek b. -dı 1, 67 b. -miş 70	çünkü çünkü ç. 38
cāmās<cāmās	Camasb, Keyanilerden Keykuştasb'ın veziri c. 44, 60 c. -ı rüşen 67	daḡı dahi, ve d. 4, 68
cān	can c. +ına 1	dād adalet, doğruluk d. +ile 55
cemā'at	topluluk c. 20	dānā bilgin, bilgili d. -yı dīn 1
ceng ol-	savaş olmak c. -a 5,15, 23	da'vet it- davet etmek, çağırarak d. -e 64
ciger	ciğer c. 11	de dahi, de d. 17
cihān	cihan, dünya	dehr dünya; zaman d. 36
		dek kadar d. 69

deñiz	deniz d. 13	d. -a 31
devlet	devlet, mutluluk d. 40	düzil- düzülmek d. -e 40
devr	d. +i 52 devir, zaman d. 48, 70	ebedân< ebeden sonsuza kadar e. 54
dîn	d. -i peygamberî 48 dîn d. -i islâm 61 (âyin-i d.) 58 (dânâ-yı d.) 1 (merd-i d.) 60	eğân ağlama, inleme (âh u e. ol-) 16
di-	demek, söylemek d. -di 10, 44, 63 d. -mişdür 45	ehl halk, topluluk e. +ine 34
diger-gün ol-	bozulmak, değişmek d. -a 11	el (1) el, organ e. +i 9
dilşâd ol-	gönlü hoşolmak, sevinmek d. -a 55	el (2) ülke, memleket e. +inde 5 e. +inden 6, 21 e. +ini 9
dinle-	dinlemek d. -Ø 44	emn emin, güvenilir e. ü rāḫat ol- 43
diri ol-	diri olmak, canlı olmak d. -aydum 45	er (1) asker e. 7
ditre-	titremek d. -ye 13	er (2) adam, kişi e. +i 45
diz-	dizmek, sıraya koymak d. -diler 1	esir tutsak, esir e. 23
dostluk	dostluk, arkadaşlık d. +ıla 38	ev ev e.+ine 16, 37, 48
dön-	dönmek d. -e 72	evvel evvel, ilk, e. +i 33
dördüncü	dördüncü d. 34	eyle öyle e. +dür 39
dut-	tutmak d. -a 9, 21, 37, 61	eyü iyi e. 34, 52
dükeli	hep, hepsi d. +si 42	fażl üstünlük, erdem f. 50
dürüd	dua, selam, övgü d. 73	ferâgat vazgeçme, el çekme f. 43
düz-	düzmek d. -diler 2	fer(r) güç, kuvvet; iktidar f. 27
düzensüz ol-	düzensizleşmek, dağınmak olmak	fettân fenalık yapan, fitneçi f. ol- 8
		figân inleme, ağlama f. 23

fi'î-cehd çalışmada, gayrette f. 36	hâl	durum, hal h. +i 4, 19, 34
firenk Osmanlıların Avrupalılara verdikleri ad (sipâh-ı f.) 15	hâlet	hal, nitelik h. 47
fitne fitne, kötülük, karışıklık f. ol- 15 f. +ler kop- 5 f. +yile 14	halk	halk, topluluk h. 18, 55 h. +ı 19 h. +ınuñ 26
ganîmet kazanç, düşmandan alınan mal ğ. 23	hârâb it-	yıkmak, yok etmek h. -e 36
gâret yağma, akın ğ. ol- 23	hârâb ol-	yıkılmak h. -a 26
geç- geçmek g. -miş ol- 64	hârb ol-	savaş çıkmak, savaş olmak h. -a 5, 15
gel- gelmek g. -e 7, 17, 38, 57 g. -ür 69	hârc	gider, söz h. +uma 71
gerek gerek g. 35	hâvâric	zorbalar, âsiler h. 42
git- gitmek g. -e 27, 39, 55	hâzret	hazret, makam, huzur h. +inde 53
gör- görmek g. -eydüm 46 g. -se 13 g. -meye 16	helâk ol-	yok olmak h. -alar 42
guşsa gam, keder, sıkıntı ğ. sından 11 ğ. +lar 55	hem	hem h. 49
güher inci g. 2	hemân	hemen, derhal h. 29
gün gün g. +de 64	hep	hep h. 14, 21, 41
gürz silah olarak kullanılan saphı, demir topuz g. ü çomak 20	herbiri	herbiri h. 66
hakîm bilgin, âlim h. 70 h-i yigâne 10	hevâ	hava, boş h. 46
hakîmân bilginler, âlimler h-ı dâna-yı dîn 1	heybet	heybet, gösteriş h. +inden 12 h. +leri 2
	hezârân	binler(ce) h. 1, 65
	hicâz	Mekke ile Medine'nin bulunduğu yer h. +ıla 28
	hicret	göç h. 4 h. +i 3

	h. +inden 68		i. +inden 24
hikmet	hikmet		i. +lerinde 31
	h. 45	ilet-	iletmek, ulaştırmak
hind	Hint		i. -e 23
	h. 58	ilm	ilim, bilgi
hocâ nâsîr	Hoca Nasir		ç. +ile 41
	h. 67		ç. +inde 2
horâsân	İran'ın doğusunda bir yer	inâyet kıl-	yardım etmek
	h. 5		ç. -a 50
hoşlık	hoşluk, güzellik	incü	inci
	h. +a 37		i. +dür 66
huld	cennet	irân	İran
	h. -ı na'ım 50		İ. 9, 22
hün	kan	islâm	islam
	h. ol- 11		i.
hurrem	şen, sevinçli		(şer' ü i.) 58
	h. 52, 60		i. +a
hurûc it-	çıkmaq		(dîm-i i.) 61
	h. -e 15	işbu	işte bu, bu
hurûş	coşma		i. 14
	h. 6	iş	iş
huşk	kuru		i. +i 18, 20, 31, 40, 51
	h. 22		i. +leri 30
			i. +lerinde 29
ırâk	Irak	işit-	işitmek, duymak
	ç. 31		i. -Ø 10, 32
		it-	etmek (yardımcı fiil)
ī	ey		i. -er
	ī. 12		(cüş i.) 6
iç	iç, iç kısım		i. -eyim
	i. +inde 2, 66, 70		(şerh i.) 32
iç-	içmek		i. -e
	i. -e 56		(hurûc i.) 15
ihsân	bağış, ihsan		(harâb i.) 36
	i. 51		(da'vet i.) 64
iki	iki		i. -eler
	i. +si 17		(niyâz i.) 41
ikinci	ikinci		(nâz i.) 41
	i. 33		
iklîm	iklim, bölge	kaç	kaç
	i. 34		ķ. 66
	i. +e 47	kaçan	ne zaman
	i. +üñ 32		ķ. 3
il	ülke, memleket		

kāmîl	olgun, kamil k. 52	kim (2)	kim k. 13 k. +e 47
ķamu	hep, bütün ķ. 13, 16, 25, 58 ķ. +sı 42 ķ. +sın 70	kimesne	kimse k. 8 k. +ye 49
ķandîl	kandil ķ. +ile 46	kirmān	İran'da Hazar denizi ile Umman Denizi arasında bir yer adı k. 24
ķat	huzur, makam ķ. +ında 53	ķiři	ķiři k. 51 k. +lertūn 29
ķayu	hangi ķ. 34	ķop-	ķopmak, ayrılmak ķ. -a (fitneler ķ.) 5
ķazā	ķaza ķ-yı zamāne 11	ķoy-	ķoymak ķ. -a 53
ķeklik	ķeklik k. 56	ķoyun	ķoyun ķ. 56
ķeyvān	Zūhal (Satürn) gezegeni k. 17	ķurt	ķurt ķ.+ıla 56
ķez	ķefa, kez k. 7, 69	ķuvvet	ķuvvet, güç ķ+i 61
ķıl-	ķılmak (yardımcı fiil) ķ. -dum (tercūme ķ.) 71 ķ. -a (ābād ķ.) 59 (nuřreti ķ.) 61 (ebedān ķ.) 54 (ināyet ķ.) 50 ķ. -alar (tena'um ķ.) 43 ķ. -aydum (naķāra ķ.) 47	ķüllî	tamamen k. 26
ķılıç	ķılıç ķ. 20	maçin	Çin'in güney bölgesine verilen ad m. 58
ķıran	öldürücü hastalık salgını ķ. 12	mağrib	batı, batıda kalan ülkeler m. 21
ķırıl-	ķırılmak, yok olmak ķ. -a 42	maşriķ	doğu, doğuda kalan ülkeler m. 21
ķız ol-	ķıt olmak, az olmak ķ. -a 31	me'ānî	mana, anlam m. 2
ķi	ķi k. 8, 57, 60, 66, 67, 69	mehdî	mehdi, kıyamette yeryüzüne geleceđi söylenen ķiři m. 57
ķim (1)	ķi k. 3, 6, 24, 39, 44, 63,70...	mehîb	heybetli, korkunç m. 12
		merd	ķiři, adam m. -i ĥakîm 12 m. -i dîn 60

merrîh	Merih yıldızı m. 17 m. +a 38	nâzır ol-	bakmak, görmek n. -a 38
mescid	mescit m. +i 59	nâz it-	naz yapmak, cilve yapmak n. -eler 41
mirdîn	Mardin m. 26	naẓm it-	yazmak, sıraya koymak n. -di 67
milik	mülk, ülke m. -i îrân 22	ne	ne n. 10, 21, 22, 34, 44, 47, 70
mîrân	beyler m. 37	nebî	nebi, peygamber n. 65, 68, 73
miyâne ol-	iyi olmak; arada olmak m. -a 30	nefir	topluluk, cemaat n. 23
mîzân	ölçü, tartı m. 48, 4	nevcüvân	taze, genç, delikanlı n. 54
mu'allak	asılmış, asılı m. 46	nice	nice, nasıl n. 72 n. +ler 23
muķârin ol-	bitişmek, yaklaşmak m. -a 17	nihân	gizli ([°] arz-ı n.) 63
mur	Timur m. 8	nişâne ol-	belirtisi olmak, nişan olmak n. -a 19
müşil	Musul m. 26	nite	nasıl n. 62
mu'teber	itibarlı, saygın m. 7	nitekim	nitekim n. 46
mübeddel ol-	değiştirilmek, değişmek m. -a 49	niyâz it-	yalvarmak, yakarmak n. -eler 41
mülük	melikler m. u selâfîn 36, 53	nizâm	nizam, düzen n. 40 n. +ı 39 3
müstakîm ol-	doğru olmak, düz olmak m. -a 49	noķşân ol-	eksilmek, eksik olmak n. -â 8
müstilmânlık	müslümanlık m. 31, 61	n'ol-	ne olmak n. -ur 44 n. -aydı 45
müşkil ol-	güç olmak, zor olmak m. -a 25	nuşret	yardım n. +i 61
müşterî	Mars, Jüpiter m. 37, 38, 48	o	o (şahıs zamiri) o. 45
naẓârâ	<naẓar kıl- bakmak n. -aydum 47	obir	öbür o. 70
na'ım	bollukta yaşayış (huld-ı n.) 50		
namâz	namaz n. 59		

ok	ok o. 20		p. 48
ol	o (işaret sıfatı) o. 44, 45, 50, 64	râhat	rahat, huzur r. 43
ol	o (zamir) o. 59, 61, 63, 67 aña 24 anda 15 andan 61 anı 13, 71 anuñ 11, 12, 34, 53 o. +dur 3	rahîm	esirgeyen, acıyan Allah r. 50
ol-	olmak o. -ur 69 o. -sa 10, 60 o. -a 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16... o. -alar 42 o. -ursa 34, 35, 47, 70 o. -aydum 45 o. -maya 49 o. -an 29	rahmet	acıma, esirgeme r. +i 3
olar	onlar o. +uñ 1 o. +dan 18	ravza	bahçe, çimenlik yer r. +sına 65
otur-	oturmak o. -a 59 o. -anlaruñ 30	râz	sır, gizli şey r. -i nihân 63
otuz	otuz o. 69	rebî'ü'l-evvel	ilkbahar r. 14
öküş	çok, fazla ö. 7	resül	resul, peygamber r. 60 r. +uñ 51
öz	öz, kendi ö. +i 44	revâfiz	Şia mezhebinin ifrata kaçan kolundan olan kimseler r. 42
pâdişâh	padişah p. +lar 25	revân	yürüten, giden, akan r. 63
pâk	pak, temiz p. 42, 52	rûm	Anadolu r. 18 r. +ile 58
pes	şimdi, o halde, öyleyse; sonra; bundan dolayı p. 7, 12, 20, 33	rüşen	aydın, parlak; belli r. 63, 67
peygamberî	peygamberle ilgili	rüzgâr	rüzgar r. 72
		safâdet	mutluluk, saadet s. +de 52
		şâhib-cemâl	güzellik sahibi s. 64
		şahrâ	sahra, çöl s. 13
		şan-	sanmak ş. -asın
		sekiz	sekiz s. 57, 69
		seksen	seksen s. 4
		selâm	selam s. 65, 73

selâtin	sultanlar s. 53 s. -i dehr 36	şirâz	Basra Körfezi yakınında bir yer ş. 24
serfirâz	benzerlerinden üstün olan s. 59	şöyle	şöyle ş. 63
serseri	serseri, başıboş s. 18	şür	verimsiz yer ş. u şar 5
seyyidü'l-mürselin	peygamberlerin efendisi s. 3	şüre	çorak, verimsiz toprak ş. 62
sipâh	asker s.-ı firenk 15	tağ	dağ t. 13, 27, 30
sûret	hal tercümesi, bir kimsenin ahlakı s. +i 52	tahıl	tahıl t. 31
söz	söz, kelam s. 2 s. +i 71 s. +ler 72	tamâm	tamam t. 9, 68
şu	su ş. 56 ş. +yından 51	tamâm ol-	tamamlamak t. -a 40
sür-	sürmek s. -medüm 71	târîh	tarih t. -i hicret 57
şâh	şah, padişah ş. -i şâhib-cemâl 64	tatar	Tatar t. +uñ 16
şâhvâr	şah gibi, şaha yakışacak şekilde ş. 66	tâze	taze t. 54, 62
şar	şehir ş. 5	tebdîl ol-	değiştirmek t. -a 4
şehir	şehir ş. 36 ş. -i mirdîn 26	ten	ten t. +lerinde 16
şenr	mum ş. 46	tenâ ^{um} kıl-	nimetlendirmek, nimet içinde yaşatmak t. -alar 43
şer	din kaideleri ş. ü islâm 58	tercüme kıl-	tercüme yapmak, tercüme etmek t. -dum 71
şerh it-	açıklamak, yorumlamak ş. -eyim 32	ters	ters t. ü bîm 39
şerîf ol-	şerefli olmak, mübarek olmak ş. -a 33	toğan	doğan t. +ıla 56
		tol-	dolmak t. -a 5, 14
		toprak	toprak t. +ı 28
		toptolu	dopdolu t. 43

tur-	durmak t. -acak yiri 27 t. -ur 46	velî	fakat, lakin v. 30, 44
türân	Turan, yer adı t. 18	velîkin	velakin, lakin v. 33, 36
türkî	Türkçe t. +ye 71	verâf	haramdan kaçınma v. 41
u	ve u. 5, 13, 15, 16, 18, 22, 23, 50, 53	vucûd	vücut, beden, varlık v. +ında 8
uç-	uçmak u. -a 56	vü	ve v. 10, 15, 28, 33, 67
uçun-	uçunmak, rengi kaçmak u. -a 13	yâ	evlat, yakın ? y. +sına 40
um-	ummak, ümit etmek u. -ardı 70	yâdigâr ol-	armağan olmak y. -a 72
uş	işte u. 71	yağî	düşman y. 28
ü	ve ü. 12, 17, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 39, 43...	yakın	yakın y. +dur 57
üç	üç ü. 68 ü. +e 69	yakın ol-	yaklaşmak y. -sa 60
üçüncü	üçüncü ü. 33	yaña	yine, tekrar y. 24
ümîd	ümit ü. 39	yâsemem	yasemen, çiçek adı y. 62
üzre	üzere ü. 16	yay	yay y.+ıla 20
vakt	zaman v. -i zevâl 64	yebâb ol-	harap olmak, bozulmak y. -a 26
var	mevcut, var v. 66 v. +ınuñ 25	yemen	Yemen, Arap yarımadasında yer adı y. 26
var-	varmak, gitmek v. -a 37, 48	yengeç	yengeç y. 17
ve	ve v. 9	yeñgirek	daha biçimli, daha düzgün ? y. 35
vebâl	günah, şiddet v. ü ziyân ol- 29	yeşrib	Medine-i Münevvere'nin müslümanlıktan önceki adı y. 28
		yıl	yıl y. 4, 10, 68 y. +da 69
		yidi	yedi (7) y. 4, 10, 32, 47, 68

yidinci	yedinci y. 35	yüz (2)	yüz, surat y. 37, 53
yig ol-	üstün olmak y. -a 35	zahıl <zühal	Zühal yıldızı z. 38
yigâne	biricik, tek y. 10	za'îf ol-	zayıflamak, zayıf hale gelmek z. -a 33
yigin	üstün, kuvvetli y. 52	zamâne	zaman, vakit, devir z. 11, 57
yir	yer y. +i 27 y. +e 53 y. +de 62	zamûr	gönülde gizli olan sır z. 67
yiryüzi	yeryüzü y. +n 21	zenbîl	zenbîl z. +ile 46
yitmiş	yetmiş (70) y. 68	zewâl	öğle (vaqt-i z.) 64
yüri-	yürümek y. -ye 56	ziyâde	fazla, ziyade z. 71
yok	yok y. 24, 60	ziyân	ziyan, zarar z. 29, 49
yüz (1)	yüz (100) y. 4, 7, 10, 57, 68, 69	zühhd	takva, kendini kulluğa verme z. +ile 41